
MÕTESTATUD EESTI

Toivo Maimets

Pidulikud sündmused on heaks põhjuseks rääkida asjadest, mis meile argipäeval kõnelemiseks vahest liiga enesestmõistetavad tunduvad. Need on meie jaoks tähtsad asjad — vabadus, Eesti riik, eesti keel. Nad on ju olemas ja kõikjal meie elus. Aga nii ei ole see alati olnud ja just seepärast ei tohi neist kõnelemist ära unustada.

Kõik õpilased siin saalis on sündinud vabas Eestis. Isegi suur osa õpetajatest ei ole okupatsiooni näinud.

Viimastel aastatel — pandeemia-aastatel, sõja-aastatel — on muutunud ehk varasemast tähtsamakski vabadusest mõelda ja seda mõtestada. Üks, mida oleme õppinud, on see, et vabadus ei ole mitte garanteeritud — ühel päeval oli ta käes ja nii jääbki —, vaid selle eest tuleb pidevalt hoolt kanda.

On isegi hea, et vabadus ei ole meile praegusel ajal vaid mõiste filosoofiaõpikutes, mille üle eri koolkondade — John Stuart Milli, John Locke'i, David Hume'i toetajad vaidlevad, vaid midagi sellist, mille tähtsus on igapäevaelus nähtav ja oluline. Liberalismi ja kommunitarismi filosoofilised arutelud on muutunud igapäevasteks praktilisteks küsimusteks selle kohta, mis on üksikisiku õigused ja vabadused ning kuidas need ühilduvad tema kohustustega.

On vabadusi, mis on absoluutsed, mida ei saa vaidlustada. Siia hulka kuulub kindlasti rahvaste enesemääramisõigus, õigus otsus-

24. veebruaril 2024 Tartus Hugo Treffneri gümnaasiumis peetud kõne.

tada ise oma rahva ja riigi tuleviku üle. Ukrainal on õigus olla vaba ja selle üle ei saa otsustada “Vene maailm”.

On vabadusi, mis põhinevad ühiskonna sisemisel kokkuleppel. Ühe vabadus võib toimida kellegi teise arvel ning siis tuleb kokku leppida, kuhu tasakaalupunkt sätitakse. Või nagu ütles John Locke juba 17. sajandil, igaühel on õigus teha seda, mida ta tahab, aga igaühe vabadus lõpeb seal, kus algab teise inimese vabadus. Liberaalne moraal tähtsustab üksikisiku vabadust, kommunitaarne moraal järele on aga ühised hüved üksikisiku omadest tähtsamad.

Professor Krista Fischer on välja arvutanud, et koroonavaktsiinid päästsid Eestis tublisti üle tuhande elu. Ent hulk elusid jäi siiski päästmata. Tagantjärele analüüsides on selge, et need riigid, kus inimeste käitumine on prosotsiaalsem, said epideemiaga paremini hakkama. See tähendab, et neis riikides tõi see kaasa vähem surmasid, eelkõige vanemate inimeste seas. Prosotsiaalne on selline käitumisviis, kus inimene püüab võimalikult palju arvestada teiste huvidega. Ning lõpuks võib selguda, et sedaviisi käitudes on ka tema enda huvid kõige paremini kaitstud.

Selliseid kohti, kus tuleb kaaluda mitme huvirühma vabadusi ja neid tasakaalu sättida, on igas ühiskonnas palju ja kõik nad katsuvad oma ülesannetega hakkama saada — mõned õnnestunumalt, mõned vähem. Mõnel läheb asi päris untsu, aga üks mingi aja pärast tuleb siis uuesti proovima hakata.

Selles, kuidas riik toimib ja kus on põrkuvate vabaduste tasakaalupunkt, lepivad vabas ühiskonnas kokku aktiivsed kodanikud — need, kes saavad ühiskonnas toimuvast aru ning tahavad oma aega ja energiat sellele kulutada. Kui selliseid ühiskonnaliikmeid jääb väheks, ei ole lootust ka stabiilsele tulevikule. See ongi minu tänane sõnum noortele kodanikele: kui teie ei võta oma riigi ja kogu maailma tulevikku enda kätte, siis ei tee seda keegi. Vabadus on ülim hüve, aga see hüve vajab igapäevast hoolt ja uueksloomist.

Vabadus tähendab ka vastutust. Need on ühe mündi kaks poolt. Tartu ülikooli kunagine ajakirjandusprofessor ja meie pere-

le lähedane inimene Juhan Peegel on öelnud: “Inimene saab siis inimeseks, kui ta vastutab. Enda ees. Teiste ees. Oma rahva ees.”

Immanuel Kant uskus, et vabadus on moraalsuse eeldus.

Vabu otsuseid saab teha vaid vaba inimene. Kas inimene on oma tahtes ja otsustustes vaba? Eelmise sajandi bioloog vastaks ilmselt eitavalt: geenid, mis sulle isalt ja emalt on sattunud, määravad ära väga palju — andekuse, loovuse, isegi haigused, mis vananedes üha kogunema hakkavad. Ja tundub, et siis ei sõltugi ju midagi minu enda otsusest. Ja kui minust midagi ei sõltu, ei kanna ma ka vastutust selle eest, mis toimub.

Praegusaja bioloog vastab siiski teisiti. On tõsi, et me saame emalt ja isalt päranduseks hulga geene, mis sisaldavad olulist informatsiooni. Samas on seda infot antud meile kaasa tohtus ülehulgas — palju rohkem, kui meil eluks vaja läheb. Geenide arv ei ole küll suur — paarikümne tuhande ringis —, aga valkude hulk, mida neilt toota saab, ulatub sadadesse tuhandettesse. Elutähtsaid toiminguid teevad pealegi mitme infotüki kombinatsioonid ja nende arv on sisuliselt lõpmatu. Lisaks sellele ei saa me oma vanematelt kaasa mitte ainult geene, vaid palju teisigi olulisi elu koostisosi, samuti sotsiaalseid suhteid, mälu, õpetust ja kultuuri ning võimet oma elukeskkonda iseenda vajaduste järgi muuta. Siin on see maailm, kus me tegelikult elame, ning milliseid kombinatsioone me sellest lõpmatust repertuaarist valime, sõltub väga suurel määral meist endist. Siit sünnib meie vabadus — nagu ka vastutus toimuva eest.

Ungari luuletaja Sándor Petőfi, kelle sünnist möödus eelmisel aastal 200 aastat ja kes elas vaid 26-aastaseks, on kirjutanud read, mis Ellen Niidu tõlkes kõlavad nii: “Vabadus, armastus, need on mu igatsus. Elu ma ohverdan sinu eest, armastus; ohverdan armu ma sinu eest, vabadus.”

Ma arvan, et siin, vabas Eestis elades on pidevalt vaja küsida, milline on see meie vabadus. Ja kas see on ikka selline, mille eest võib ohverdada isegi... armastuse. Ja kui ei ole, mida me siis tegema peaksime. Mida *mina* tegema peaksin?

Me peame aeg-ajalt mõtlema sellegi üle, milleks on vaja Eesti riiki. Minuvanustele, kes on pool elust elanud ilma oma riigita, on see vajadus orgaaniliselt, kogu kehaga tunnetatav, ja isegi säärane küsimusepüstitus tundub veidi võõrastav. On selge, et riiki on vaja sellekssamaks huvirühmade tasakaalu paikasättimiseks ja ühises tegutsemises peituva arengupotentsiaali realiseerimiseks. Selleks, et “tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade”, nagu on kirjas meie põhiseaduse preambulis.

Aga ometigi võidakse ju vastu vaielda, et väikest riiki on väga kallis ülal pidada ja üldse on rahvusriigid vaid 19. sajandi paleus, mis nüüd möödaniukuks saamas. Politoloog Eva Piirimäe on juhtinud tähelepanu sellele, et rahvuse ja enesemääramise ideedel on Eestis herderlikud juured. Filosoof Johann Gottfried von Herder, kes oli Immanuel Kanti õpilane ja töötas mitu aastat Riias, võrdles riiki masinavärgiga, mis surub inividid kunstlikesse rollidesse ja pärsib nende loomulikku algatusvõimet. Seetõttu oli Herder seisukohal, et poliitikaeltu tervikuna tuleks ümber korraldada nii, et selles jääks kodanikele võimalikult palju õigust ise teha ja ise otsustada. Kaugema sihina pakkus ta välja vastastikusel koostööl põhineva Euroopa rahvaste liidu.

Tema õpetaja Immanuel Kant seevastu leidis, et ajaloolises plaanis on riik inividide moraalse enesemääramise esmane eeldus ja ilma riikluseta ei saa inimlik üldse areneda. Ideaalses vabariigis valitseb üldine tahe, mis tagab avaliku õiguse — väliste seaduste süsteemi, mis garanteerib võrdse vabaduse.

On huvitav Eva Piirimäe osundus, et enne Eesti Vabariigi sündi leidis siinmail laialdast poolehoidu just kultuuraunoomia idee, mitte niivõrd iseseisva riigi loomise mõte. See on just seotud herderliku mõttega kujundada riiklus ümber niimoodi, et riigivõim oleks minimeeritud ja detsentraliseeritud. Enne 1917. aastat tundus iseseisva Eesti riigi idee eesti mõtlejatele vaevalt tõsiseltvõetav. Hoopis levinum oli mõte taotleda Vene keisririigi ümberkorraldamist Venemaa Ühisriikideks kultuurrahvaste piire järgides.

Õigusteadlane Hent Kalmo kirjeldab, et kui 1905. aastal muutus Eesti iseseisvuse mõte esimest korda aktuaalseks, püüdis Jaan Tõnisson, kel hiljem oli keskne roll iseseisvuse väljakujunemises, tormakaid idealiste tagasi hoida. Ta viitas just Eesti väiksusele ja geopoliitilisele asendile. Iseseisvusele orienteerumine oli seetõttu nii mitmeski mõttes ootamatult paotunud võimalusteakna edukas ärakasutamine. Seejärel tekkis muidugi vajadus enesemääramise ja rahvusriikluse mõtestamiseks. Taas tekkis sellise mõtestamise vajadus eelmise sajandi 30ndatel aastatel ning muidugi koos Nõukogude Liidu lagunemisega 1990ndate alul.

Ma ei arva, et mul oleks praegu piisavalt kõikevõitvaid argumente, mis mu loomupärast arusaama Eesti riigi ilmtingimast vajalikkusest lõpuni tõestaks. Aga ma arvan, et neid argumente tuleb otsida ja teha seda ühiselt, nii sünnipäevadel kui ka nende vahele jääval ajal. Pidev arutelu ja teadlik, argumentidel põhinev mõteloome on need, mis seovad meid üksteise ja maailmaga palju rohkem kui lihtsalt usk oma õigusesse. Eriti oluline on selline aktiivne mõttetöö aegadel, mil maailmas on taas toimumas suured muutused ja jõutasakaalu nihked.

*

Täna sel päeval on oluline rääkida ka eesti keelest. Maailmas on üle 7000 keele, ent neid, mida räägib enam kui miljon inimest, on alla neljasaja. Ehk teisiti öeldes, eesti keel on viie protsendi maailma kõneldavaimate keelte seas ning selles tabelis tõuseme aeglaselt, kuid järjepidevalt. Kõrgharidust saab maailmas omandada umbes sajas keeles, sealhulgas eesti keeles. Eesti keel on selles mõttes suur keel — keel, milles saab väljendada ka kõige keerulisemaid filosoofilisi mõtteid ning uusimaid teadussaavutusi.

Professor Rein Taagepera, kel on vaade Eesti elule nii seest kui ka väljastpoolt, ütleb:

Päriselt ebatavalised maailmas on eestlased ühe uskumuse poolest. Eestlased on keeleusku. Nad pööravad palju tähelepanu oma keelele. See mõjutab mõndagi nende mõtlemises ja otsustes. Ega nad ise seda märka, et lausa hingavad omas keeles. Mõned välis-

maalased märkavad. [---] kes ütleb “eesti kultuur”, see ütleb “eesti keel”.¹

Kui see on nii, siis on see suurepärane. See tuleb meile meelde, et eesti keelt ei tohi jätta unarusse. Iga eestlane võiks vabalt mitut keelt vallata, ent tähtsaimaks jääb talle tema emakeel. Juba eespool nimetatud Johann Gottfried von Herder oli üks esimesi, kes osutas sellele, et mõtlemine sõltub keelest. Inimene saab mõelda vaid keele olemasolul ja vaid sellest, mida on võimalik keeles väljendada. Eesti keel on haruldaselt kaunis elav keel ja tänu paljude inimeste pikaajalisele tööle on selles keeles võimalik kõike olulist, sealhulgas teaduslikku mõtet, selgelt ja ladusalt väljendada. Veel enam, Herderi mõttest lähtudes võib öelda, et kuna iga keel tingib kasvõi mingil määral teistest keeltest erinevaid mõtteviise, siis vaesestub kogu maailm sellest, kui ühel päeval ei ole enam võimalik teadusest eesti keeles rääkida. Keeleteadlane Peep Nemvalts on juhtinud tähelepanu, et keskaja valdavalt ladina ükskeelse teaduse panus inimkonna teadmusse oli tagasihoidlik võrreldes renessansis hoogu saanud mitmekeelse teadusega.

Filoloog ja filosoof Marju Lepajõe on meie praeguse kitsaskoha sõnastanud nii: “Peamine probleem on, et ei tehta vahet, mis on tunnetuskeel ja mis suhtluskeel.” “Humanitaarteadustes,” ütleb ta (aga minu arvates kehtib see ka kõigi teiste teaduste kohta),

peab inimene jõudma võimalikult suure täpsuse ja vabaduseni abstraktses keeles, seoste sõnastamises. Mõtteprotsessi kirjapanek on teaduse osa. Sellest sihist taanduda ei saa, sest see on asja mõtte. Selle sihini jõudmine annab taustsüsteemi keelekasutuse kõigile teistele valdkondadele. Tunnetuskeel lähtub kõige sügavamal moel emakeelest, mille nüansse tajutakse kõige täpsemalt.²

¹Rein Taagepera. “Mida eestlane usub”. — *Akadeemia*, 2024, nr 11, lk 1929–1941. *Toim.*

²Tiit Efert. “Laureaat”. [Intervjuu Enn Soosaare eetilise esseistika auhinna laureaadi Marju Lepajõega.] — *Investeeri. LHV ajakiri*, 2018, nr 1, lk 50–53; https://issuu.com/investeeri/docs/investeeri_2018_01_issuu. *Toim.*

Just seetõttu tuleb hoida ja arendada eesti keelt kõigis valdkondades. Võõrkeeli tuleb õppida, neis keeltes kirjutada ja suhelda, sest väikerahval ei ole luksust loota, et teab mis paljud tema keele ära õpivad. Aga eesti keel on üks ja meie kõigi hool.

Kaunist ja kõrget lendu, Eesti riik, eesti keel ja meie vabadus!
Soovin kõigile mõtestatud Eestit!

TOIVO MAIMETS (1957) on molekulaar- ja rakubioloog, bioloogiakandidaat (1984, Moskva Riiklik Ülikool), filosoofiadoktor molekulaarbioloogia alal (1991, Tartu Ülikool), Euroopa Akadeemia liige (a-st 2004). Lõpetanud Tartu Ülikooli (1980), töötanud samas rakubioloogia professorina, bioloogia-geograafiateaduskonna dekaanina ja teadusprorektorina, samuti Eesti Biokeskuses ja Inglismaal Marie Curie Memoriaalfondi uurimisinstituudis külalisteadurina; aastail 2003–2005 haridus- ja teadusminister, praegu TÜ molekulaar- ja rakubioloogia instituudi rakubioloogia professor. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Aja- ja tulevikulugu kahekümne kolmes peatükis” (2003, nr 2, lk 452–463), “Kas siniste silmade, valgete õite ja haiguste geenid on olemas?” (2005, nr 11, lk 2344–2384; vt ka sellele järgnenud väitlust: 2006, nr 4, lk 891–898), “Millal algab inimese elu?” (2008, nr 8, lk 1671–1693; vt ka sellele järgnenud väitlust: 2009, nr 1, lk 161–180), “Kas peale “geeni” on olemas ka “epigeen”?” (2014, nr 10, lk 1827–1846), “Eesti mõtte lugu” (2017, nr 9, lk 1546–1555) ja “Teleoloogia ja bioloogia” (2021, nr 4, lk 662–685), arvustus “Mitmeti mõistetud Darwin” (2001, nr 7, lk 1524–1531) ning Richard Dawkinsi artikli “Kadunud aegade geneetiline raamat” tõlge (2000, nr 2, lk 342–363).